

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/11/316-317>

Mirvari İsmayılova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Filologiya elmləri doktoru

Bakı, Azərbaycan

“Türksoyun birlik səsi”

(prof. A.Babayevin I Türkoloji Qurultayın

100 illiyinə həsr olunmuş monoqrafiyasına rəy)

2026-cı il türk dünyasında türk xalqlarının eimi, ictimai, mədəni həyatında böyük hadisəyə çevrilmiş I Ümümtifaq Türkoloji Qurultayın 100 illiyinin qeyd olunması ilə əlamətdardır. I Türkoloji Qurultay türk xalqlarının həyatında, türkologiya elmində dirçəliş, milli oyanış hadisəsi kimi qeyd olunur. Birinci Türkoloji Qurultaya XX əsrin əvvəllərində intellektual həyatın yüksək səviyyəsi ilə seçilən və artıq dünya türkologiyasının nüfuzlu mərkəzlərindən biri kimi tanınan Bakı şəhəri ev sahibliyi etmişdir. Qurultayın çağırılması SSRİ ərazisində yaşayan türk xalqları nümayəndələrinin müstəqillik, milli düşüncə, milli varlığının reallaşmasına ümidi idi. Çünki SSRİ-nin tərkibə daxil edilmiş türk xalqları qurultaya öz müqəddəratlarını təyin etmək hüququna malik olmaq iqtidarında olduqları ümidi ilə qatılmışdılar. Bu amil qurultay iştirakçılarının tədbirə böyük coşqu ilə qatılmasına, eyni zamanda yüz il sonra müasir türk dünyasının gələcək strategiyasını müəyyən edən hadisə kimi mədəni inkişafın yeni bir mərhələsinin təməlini qoymağa səbəb olur. Azərbaycanda, Türkiyədə, Rusiyada I Türkoloji Qurultayla bağlı beynəlxalq konfranslar təşkil edilmiş, silsilə monoqrafiyalar işıq üzü görmüşdür. I Türkoloji Qurultay Azərbaycanın tarixi, elmi, ictimai-siyasi həyatında dərin izlər buraxmışdır. Dövlət səviyyəsində qurultayla bağlı yubiley tədbirləri keçirilmişdir. Türkoloji Qurultayın 100 illiyi ilə əlaqədar olaraq A.Babayevin “Türksoyun birlik səsi” adlı monoqrafiyası təkmilləşdirilmiş şəkildə işıq üzü görmüşdür. Kitabın bütün fəsiləri MTN, Milli Arxiv İdarəsi və Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Tarix İnstitutunun arxiv materialları əsasında yazılmışdır. Müəllif kitabda elə məqamlara toxunmuşdur ki, onları yalnız arxivlərdə uzun müddət araşdırma apararaq əldə etmək olar. Burada təşəbbüsü irəli sürən Azərbaycanın nə üçün hamıdan gec, 1930-cu ildə yeni əlifbaya keçməsi haqqında müəmmalı suala cavab tapmaq olar. Kitabda I Türkoloji Qurultay iştirakçılarının repressiya olunması haqqında da arxiv sənədləri əsasında geniş məlumatlar öz əksini tapmışdır. A.Babayev qeyd edir ki, onun I Türkoloji Qurultayla bağlı arxiv materiallarına müraciət etməsinə səbəb qurultaya hazırlıq və keçirilməsində böyük xidmətləri olan B.V.Çobanzadə haqqında apardığı elmi axtarışlarla əlaqədar olmuşdur. O, Birinci Türkoloji Qurultayın stenoqrafik hesabatını Dövlət kitabxanasının “bağlı fondu”nun dəmir qapı arxasından, rütubətli yerdən çıxarmalı olduğunu qeyd etmişdir. Çünki qurultayın keçirilməsindən bir müddət sonra bu qurultay haqqında danışmaq qadağan olunur. Hətta M.F.Axundov adına Respublika kitabxanasında 4999/T98 şifrə ilə saxlanan stenoqrafik hesabatın (rus dilində) üstündən xətt çəkərək qurultayda çıxarılan qərarların “anti sovet” xarakterində olduğu və qurultayda iştirak edənlərin 90%-nin xalq düşməni düşməni kimi məhv edildiyi üçün 0115№ ilə “bağlı fonda” atıldı. 1953-cü ildən sonra SSRİ-də siyasi ab-hava “yumşaldıqdan” sonra da bu qurultayın haqqında danışmaq və yazmaq çətin idi. A.Babayev B.V.Çobanzadə haqqında apardığı elmi araşdırma ilə əlaqədar olaraq Birinci Türkoloji Qurultayın

stenoqrafik hesabatını Dövlət kitabxanasının “bağlı fondunun”nun dəmir qapısı arxasından, rütubətli yerdən çıxarmağa nail olur. Sonradan bu stenoqrafik hesabat 393160 №-li inventar kimi kitabxananın fondına daxil olunur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Birinci Türkoloji Qurultayın tarixi əhəmiyyətini xüsusi qeyd edir: “Qurultayın Bakıda keçirilməsini 1920-30-cu illər Azərbaycanın dilçilik sahəsindəki elmi potensialına verilən qiymət kimi səciyyələndirmək olar”. Məhz bu dəyər Qurultayla bağlı araşdırılmaların dərinləşməsinə xüsusi şərtləndirir. Səmədağa Ağamalıoğlu I Türkoloji Qurultayın əhəmiyyətini belə dəyərləndirmişdir: “Əgər mən desəm ki, ... məzlum Şərqin yatmış xalqlarını oyatmaq işində bir stimül olacaq, mübaligə etmiş olmaram. Türkoloji Qurultayın əhəmiyyəti bununla bitmir. Bu qurultay türkoloji elmi ədəbiyyata böyük və qiymətli hədiyyə verəcək ki, bu da bəşəriyyətin inkişaf tarixində iz buraxmaya bilməz. Uzun illər rutubətli arxiv materialları əsasında monoqrafiya yazan A.Babayev I Türkoloji qurultayın tarixi əhəmiyyətini belə dəyərləndirir: “Tarixin dərin qatlarından gələn türk xalqları hələ heç vaxt həmin kimi bir araya gəlməmiş, özlərinin qəlblərində əsrlərlə gəzdirdikləri dərdlərini bir-birinə belə açıq və mehriban şəraitdə deməmişdilər ...” (s. 496). Müəllif əsərdə Türkoloji Qurultayın böyük tarixi əhəmiyyəti qədər də sonrakı repressiyalar üçün nə qədər güclü təkan verdiyini xüsusi qeyd edir. 1930-cu ildən etibarən qurultay iştirakçılarının təqib edildiyini göstərir. Qurultay iştirakçılarının hər bir çıxışı, qurultayın hər bir qərarı o zaman cəza təşkilatlarının əlində bir fakta çevrilmişdi. F.D.Aşninin dediyi kimi bütün bu faktlar nəzərə alınaraq qurultay iştirakçılarının hamısı təqiblərə məruz qalmış və məhv edilmişdir. A.Babayev əsərində qurultay haqqında geniş məlumat verməklə yanaşı, axırda öz həyatlarını elmimizin, mədəniyyətimizin inkişafı yolunda qurban vermiş görkəmli alim və ictimai xadimlərimiz haqqında məlumat vermək, onların həyat faciəsini müasir oxucuya çatdırmaqla repressiya qurbanlarının ruhu qarşısında öz borcunu vermiş olduğunu qeyd edir.